

NÉPISKOLÁK BORSOD MEGYÉBEN 1867–1918

LÉNÁRT BÉLA

Ezeréves a magyar iskola, ünnepelünk. Valóban ezer éve, 996-ban a Szent Márton hegyi (pannonhalmi) bencés iskolaalapítás indította útjára iskolai oktatás-nevelésünk máig tartó folyamatát. Létrejött egy olyan intézmény(rendszer), amely évszázadokon át megtartó erő volt, a mindenkori magyar társadalom felelősségteljes áldozatvállalása a későbbi generációk jövőjéért, a nemzet jövőjéért.

De hol voltunk még attól, hogy az iskolák ne szigetként működve csak a kiválasztottak iskolái legyenek, hanem minden magyar(országi) gyermek oktatását, nevelését felvállaló intézményekké váljanak, hogy az oktatás mindenki által birtokolható közoktatássá váljék, amelynek keretei között a tudás, a képességek nem kiváltságok, hanem természetes emberi tulajdonságok, az iskola pedig mindezek gyümölcsöző hajléka, forrása.

Ezeréves a magyar iskola – mondjuk –, de alig százéves a magyar közoktatás, bármekkora paradoxonnak tűnik is! Alig százéves, mert az alapokat hosszú évszázadokon át rakták ugyan, de az igazi építkezés csak 1868-ban indult meg. A halhatatlan érdem pedig Eötvösé, a polgári magyar közoktatás megálmodójáé, a híres XXXVIII. tc. megalkotójáé. A megvalósítás felett – jól vagy rosszul – sáfárkodva aztán ott bábáskodott mindenki, a köztisztviselők és hivatalaik, a fenntartó egyházak, községek, az adózó állampolgárok százezrei és nem utolsósorban a harc frontvonalában küzdő és küszködő pedagógusok, a néptanítók. Itt minden szereplőnek megvolt a maga, törvény által előírt vagy önként vállalt feladata, mindenki tette a dolgát hol jól, hol kevésbé jól, de a jószándékot még az utóbbi esetben sem lehet megkérdőjelezni.

Külön tanulmányt érdemelne minden szereplő, s mennyi tévhitet lehetne eloszlatni, ha e lapokon bizonyíthatnánk, hogy milyen progresszív szerepet játszottak egy-egy megye közgyűlése, közigazgatási bizottsága, tanfelügyelője, szolgabírái és jegyzői, hogy a történelmi egyházak – sokszor ambivalensen ugyan – milyen komolyan vették közoktatási kötelezettségeiket, hogy számos földbirtokos nyúlt mélyen a zsebébe iskolaépítést elősegítve ezzel pusztáján, tanyáján, hogy mennyit áldoztak oktatásra a tőkés cégek, s mennyit az egyszerű emberek, a kevésbé tehetősek, sőt a szegények is!

Most mégsem ezt tesszük, hanem a népiskolai hálózat dualizmus kori fejlődésének menetét szeretnénk bemutatni a történelmi Borsod megye területén, amelynek hátterében azért mégis felsejlenek azok az erőfeszítések, amelyek nélkül nem izmosodhatott volna meg e régió népoktatása.

I. A BORSOD MEGYEI NÉPISKOLÁK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA, A HÁLÓZAT ÁLLAPOTA

Az 1868. évi XXXVIII. tc. (továbbiakban Törv.), majd az ezt követő országos felmérés alapján 1870-re elkészült és az alsóház elé terjesztett híres Eötvös-féle Jelentés a népoktatás előtt álló feladatok legfontosabbikának a népiskolai hálózat megteremtését tartotta. E feladat első lépése egy kvantitatív cél megvalósítása volt, nevezetesen az, hogy minden településen működjön népiskola, és az feleljen meg a Törv. által előírt 80 fő/1 tanterem normájának. Csak ezután jöhetett a minőség javítása, melyeket a későbbi utasítások írtak elő (tanterem nagysága: min. 48, max. 72 m², belmagasság: 3,4 m, 1,3 légm³/tanuló, megvilágítás, külső viszonyok szabályozása stb.).

A kvantitatív fejlesztés folyamata. A népiskolai tanteremek számának alakulása

Tekintsük át a számszerű adatokat!

a) A népiskolák és tanteremek száma:

Év	Népiskola	Év	Tanterem	Iskola/tanterem
1869	243	1869	?	?
1890	292	1890	378	1,3
1900	296	1900	424	1,4
1904	295	1904	443	1,43 ++
1913	292	1913	538	1,8
1916	282	1916	542	1,9

++ Összehasonlítás:

1904/5. tanév:	Magyarország:	1,74
	Zala megye:	1,64

A táblázatból kitűnik, hogy a vizsgált időszakban folyamatos fejlesztés folyt megyénkben, mintegy 40 iskolával és cca. 200–250 tanteremmel gyarapodott Borsod. A tanteremek számának növekedése természetesen hozta magával a teljesen osztatlan 1–6 osztályos) népiskolák osztottá vagy részben osztottá válását.

Az adatok önmagukban imponálóak lehetnek ugyan, arra azonban nem adnak választ, hogy a tanulók számához mérten elegendő volt-e a hely a tankötelesek befogadására. E kérdés megválaszolására szolgál az alábbi táblázat. (Emlékeztetőül: a Törv. 1 tanteremben maximum 80 tanuló elhelyezését engedélyezte, ezt a normát később 60-ra szűkítették.)

Év	Tanterem száma	Tanköteles fő	Férőhely terem/fő	A kihasználtság mértéke %
1869	nincs adat	33 324	-	-
1890	378	35 198	93	116%
1900	424	43 103	103	129%
1913	542	48 910	90	150%

(+ Az 1913-as adat már 60 fő/terem előírással számol.)

Könnyen megállapítható, hogy a megye népiskolái a dualizmus korszakának egésze alatt statisztikailag túlnépesek voltak (korabeli szóhasználat).

A kép azonban ennél sokkal árnyaltabb, hiszen a Törv. 2 nagy korcsoportra írt elő tankötelezettséget: a 6–12 éves, ún. mindennapos, és a 12–15 éves, ún. ismétlőköteles tanulók számára. Tekintettel arra, hogy az ismétlőkötelesek csak szerdán és szombaton délután jártak iskolába, nem igényeltek külön tantermet. Így tehát csak a mindennapos tankötelesek számát kell figyelembe vennünk kérdésünk ismertetése során:

Év	6–12 éves tanköt. (fő)	Tanterem száma	Férőhely terem/fő	A kihasználtság mértéke %
1890	25 539	378	71	88%
1900	29 560	424	70	87%
1913	36 044	542	67	112% +

(+ 60 fő/tanterem)

Ez a megközelítés realisabban tükrözi a helyzetet és úgy tűnik, hogy a tantermek száma nagyjából megfelelt az előírásoknak, a 80 fős normatívánál még némi fölösleges hely is kimutatható.

b) Mi lehet hát mégis annak oka, hogy a korabeli tanfelügyelői jelentésekben újra és újra szemünkbe tűnnek azok a sürgető felszólítások, amelyekkel az iskolafenntartókat bombázta a megyei közigazgatási bizottság tantermek építése céljából?

A látszólag megnyugtató képet ugyanis legalább két súlyos probléma rontotta:

- az általános statisztika mögött meghúzódó hatalmas szóródás
- és az iskolák, tantermek állapota.

A tanulók számának egyenetlen elosztása azt eredményezte, hogy amíg sok helyütt elegendő (sőt fölös) hely volt a gyermekek számára, addig máshol ma szinte hihetetlen túlnépes iskolákról tanúskodnak a felügyelői látogatások összegzései. Ballagi Károly tanfelügyelő (1880–1888) 1884-ben 80 olyan intézményt sorolt fel, ahol azonnali intézkedést követelt a fenntartóktól. 1886-ban pl.: a miskolci járásban 13, a mezőcsátiban 5, az egriben 22, a sajószentpéteriben 8, a szendrőiben 6, az ózdiban pedig 7 iskolát találtak túlzásúfoltnak.

Ez akkor a megye minden ötödik iskoláját jelentette!

A szigorú intézkedések eredményeképp 1887-ben már csak 42 iskola szerepelt azon a listán, amely a 100 tanuló/tanterem arányait mutatta. E kimutatásban ilyen lehangoló példák találhatók:

Település	Tankötelesek száma	Tanterem	Egy teremre eső tankötelesek fő
Szemere	215	1	215
Szentistván	401	2	200
Szomolya	189	1	189
Ostoros	178	1	178
Mezőkövesd	1115	7	159
Sajóvárkony	155	1	155
Görömböly	149	1	149 stb.
Csernely			

1900-ban Hidvégi Benő tanfelügyelő (1889–1916) ismét 46 túlnépes iskolát jelzett, itt azonban már jóval alacsonyabb volt a zsúfoltság foka:

Település	Tanköteles	Tanterem	Terem/tanköteles
Szihalom rk.	300	2	150
Emőd rk.	277	2	138
Bolyok rk.	228	2	114 stb.

A helyhiány végigkísérte még századunk első évtizedét is, de már inkább egyedi esetekként szerepeltek ilyen arányok:

- 1903 Szendrő, Disznóshorvát 130–130 fő/tanterem, Mezőnyárád 129 fő/terem,
- 1907 Arló 204 tanuló/tanterem,
- 1913 Mezőcsát 216 fő/terem....

A túlnépes iskolák fenntartói egyébként minden esetben azonnali felszólítást kaptak a helyzet normalizálására, amely vagy egyetértésre talált, és akkor megindult a bővítés, vagy pedig nem, ebben az esetben nem egyszer akár évtizedig tartó huzavona indult a tanügyi hatóságok és a fenntartók között (Mezőkövesd, Szirmabesenyő, Poga, Debréte stb.).

c) A szóródásból származó problémákat tetézte – és ez nem csak a túlnépes iskolák esetében volt így –, hogy a meglévő népiskolák jelentős része korszerűtlen, kicsiny alapterületű és rossz állapotú volt. Így – bár a statisztikákban iskolaként, tanteremként szerepeltek – valójában egyáltalán nem feleltek meg a minimális elvárásoknak sem.

A Törv. kiadását követő évtizedben senki sem tudta áttekinteni a valós megyebeli helyzetet. 1885-ben készült először olyan, nyomtatásban is megjelent tanfelügyelői jelentés, melyben szerepelnek az iskolák adatai is. A 20 évnél fiatalabb épületeket jónak és elfogadhatónak ítélték, a többieket régieknek és elavultaknak. E megítélés szerint a megye kb. 60 iskolája (25%) volt jó, 100 iskolája (40%) elfogadható, 80–90 iskolája (35%) pedig elavult minősítést nyert.

Szabó Károly tanfelügyelő (1877–1880) már ennél korábban jelezte, hogy az iskolák többsége egészségtelen, kis alapterületű és rossz állapotú épületekben volt. Néhány kiragadott példa:

„...A mogyorósdí róm.cath. felekezeti iskola épülete rossz állapotban, mocsaras helyen fekszik, és ennek következtében ősszel és tavasszal a víz alulról való felfakadásának van kitéve...”

„...Sajó Vámoson a ... tanzoba alkalmatlan, kicsi és a tanköteles gyermekek össze vannak szorítva...”

„...Tiszatarjánban ... a régi fiúiskola leromboltatván... a fiúk a templom előcsarnokában nyernek oktatást...” stb.

Ballagi Károly hivatalba lépése utáni első tájékoztatójában olvashatjuk: „...Iskoláink kevés kivétellel rozszant, régi épületek, melyekben sem tisztességes lakások nincsenek a tanítók számára, sem alkalmas helyiségek a tanköteles gyermekek befogadására (1881).

Ugyancsak ő készítette el azt az általános áttekintést, melynek eredménye bekeült a már említett 1885-ös jelentésbe. Így összegezte véleményét: „...A bútorzat, a felszerelés hiánya még nem olyan szerencsétlenség, mint azon körülmény, hogy vannak olyan iskoláink is, melyek közegészségügyi szempontból károsak... melyeknek tanhelyi-

ségeik rendkívül szűkösek, alacsonyak, sötétek, s valóságos fészkeivé lehetnek a legveszedelmesebb betegségeknek...”

Menjünk csak be pl. a hejőpapi lányiskolába egy 1892-ből származó főszolgabírói jelentés alapján! „...Kérdéses lányiskola épület áll egy konyhának is használt előszoba, s ebből egy tanterem és a lánytanító egyszobás lakásából. A tanterem hossza 480 cm; szélessége 450 cm; magassága 250 czm, van rajta 3 ablak ... Padozata nincs – Ehez hasonló a tanító lakásául szolgáló szoba, melyben a tanító 5 tagból álló családjával lakik. – Az iskolába járó tanköteles leánygyermek száma 53. – Általában az egész épület rossz karban van.” Nem kell túl szabadra engedni fantáziánkat. A gyermekek a tanító konyhájának is használt előszobából jutnak be egy nagyobb szobányi padlózatlan, alacsony terembe félszázan! (24 évvel a Törv. megjelenése után egy tanulóra 0,4 m² terület jutott, holott a 29. §. 0,72–1,08 m²-t írt elő. Ha minden gyermek megjelent, akkor egy kislányra egy lm³ jutott az előírt 1,3 lm³ helyett stb.).

Csupán annyi lehet vigaszunk, hogy egy ilyen iskolát 1892-ben már azonnal bezártak!

Mégsem lehetünk nyugodtak, mert Hídvégi 1890-ben bár mintegy 264 jó iskolát talált, később is kísértének a valóban kísérteties képek:

– Főszolgabírói jelentés 1901-ből szól arról, hogy a sajónémeti iskola épülete mellett alig 7 méterre van a harangozó istállója és a tyúkól, mellette pedig „...két ronda árnyékszék... A növendékek a padokban nem férnek el, hanem a földön ülnek... Az iskolához nem tartozik játékra alkalmas udvar...”

– Tanfelügyelői jelentések 1904-ből:

Nyomáron „...a terem gondozatlan, sötét kis lyuk, bútorzata avult, alig használható... kútja egyáltalán nincs...” majd ugyanerről egy későbbi jelentésben: „...a terem alacsony, szűk és sötét szoba a templom udvar végében...” A hejőkeresztúri görög katolikus iskolát azonnal kilakoltatták, „...mert épülete rozoga, a falak repedtek, a gerenda szúette, zsupteteje korhadt, beázik, a tanszoba szűk, sötét, levegője dohos...”

– Schandl Dénes monosbéli tanító 1913-ban panaszt emelt saját iskolája ellen, mert a „tanterem” 19,32 m² belterületű, mindössze 5 paddal rendelkezik, pedig 40–50 gyermek jár naponta oda. A bejárati ajtó 1,6 m magas, a tanító csak görnyedve tud belépni. Az épületen mindössze két 90 x 70 cm-es ablak van, ezért állandó a doh- és penészszag.

Szükségtelen tovább folytatni a példákat, valószínű, hogy így is sikerült betekintést nyújtani az egykori népiskolai állapotokba. Természetes az is, hogy az ilyen iskolák fenntartói felszólítást kaptak a helyzet megoldására, és a valóban tűrhetetlen állapotú iskolák azonnali bezárása a század elejétől már meglehetősen nagy szigorral megtörtént.

A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy a századforduló után igazán szép, korszerű épületek is készültek, e téren elsősorban az állami, társulati iskolafenntartók jeleskedtek. Miskolc izraelita, majd községi, Ózd, Diósgyőr társulati intézményei európai színvonalúak voltak, s egy-két gazdag egyházi fenntartó is épített minden törvényes igényt kielégítő falusi iskolát.

d) Elemzésünk utolsó aspektusaként szólnunk kell még arról, hogy minden település (község, nagyobb pusztá, tanya stb.) rendelkezett-e saját iskolával, vagy megvoltak-e a szomszédos településre való átjárás feltételei?

Ballagi Károly 1885-ös jelentésében 9 olyan község szerepelt a megyében, amelyben nem volt népiskola (Felsőgyőr, Külsőbölcs, Alsóbarcika, Kisbarca, Center, Omány, Senye, Debréte, Répáshuta). Répáshuta kivételével azonban minden más településről meg lehetett közelíteni egy szomszéd falu iskoláját gyalog, 1 órán belül. Így csak a kis

bükki község népiskolai helyzetét kellett rendezni. Erre Szabó Károly már 1879-ben tett lépéseket, ugyanis sem a helyi egyház, sem a község nem vállalta az iskolaépítést. Ilyen esetben csakis állami iskola létesítésére kerülhetett sor. Szinte hihetetlen, de csak 1892-ben, a Törv. megjelenése után 24 évvel (!) nyitotta meg kapuit Répáshuta állami intézménye. Szerény számítások szerint mintegy 800 tanköteles nőtt fel úgy, hogy nem járt iskolába!

A más település iskolájába való átjárás akkor okozott gondot, ha az intézmény a saját falu gyermekeit is nehezen tudta elhelyezni. Ilyenkor bizony megindult a perpatvar, amelynek nehézségeit elsősorban a bejáró gyermekek és szüleik érezhették. Így jártak a debréteiek, miután Viszló egyházi iskolája nem vállalta elhelyezésüket. Itt is csak állami iskola emelésével lehetett megoldani a problémát. Így kapott a piciny Debréte 1895-ben állami iskolát.

Volt a megyében néhány olyan pusztta, vagy a Törv. megjelenésekor még olyan kis lélekszámú település, ahol a tanulók száma miatt nem kellett népiskolát létesíteni. A 80-as években a gyors ipari fellendülés következtében azonban e helyek lakossága gyorsan duzzadt, a népoktatás megoldása halaszthatatlanná vált. A megoldás itt általában állami, állami és társulati közös, tiszta társulati vagy községi iskolák létesítése volt.

Így Perecesen állami, Kaczolabányán (Sajókaza mellett), Klementina-tanyán, Kirárdon, Királypusztán (Abod mellett), Vasvárpusztán (Bolyok mellett) községi-társulati, Herbolyabányán, Ormospusztán tisztán társulati iskolák kezdték el működésüket, rendszerint jó színvonalon.

Összegzés:

Borsod megyében a dualizmus korában a 6–12 éves tanköteles korosztályú népiskolai tanulók elhelyezésére globálisan megfelelő számú iskola és tanterem állt rendelkezésre. A helyzetet azonban egyrészt az egyes iskolákban előforduló hihetetlen túlzásfoltosság, másrészt az intézmények jelentős részének korszerűtlensége, avultsága tette rendkívül problematikusá. Ezen csak folyamatos korszerűsítéssel, új iskolák építésével lehetett segíteni. E területen némi segítséget jelentett, hogy az egyházi fenntartók mellé lassan felsorakoztak az alternatív (állami, községi, társulati, magán stb.) fenntartók is, amelyek elsősorban épp a kritikus helyeken segítették elő a rendezést.

A kettős probléma felszámolása végighúzódtott a korszak teljes egészén, és csak a tízes évek elejére sikerült nagyjából stabilizálni Borsod megye népoktatási infrastruktúráját. E tény jó alapot teremthetett volna a népoktatás tartalmi, minőségi fejlesztésére, sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy e kedvező lehetőségek indulási pontján a kitörő világháború megakadályozott minden ilyen irányú továbblépést. A háború után viszont itt is merőben megváltozott körülményekkel kellett számolni. Ez kiheverhetetlen tragédiája nemcsak megyénk, hanem az egész magyar nemzet népoktatásának!

II. A NÉPISKOLAI HÁLÓZAT FENNTARTÁSA, MŰKÖDTETÉSE

1. Fenntartói megoszlás

1869-ben 243 Borsod megyei iskoláról van tudomásunk. Ekkor még minden népiskola egyházi fenntartású volt. 1885-től követhető nyomon a plurális fenntartás alakulása.

Év	Egyházi	Állami	Községi	Társulati	Magán	Összesen
			i s k o l á k	s z á m a		
1869	243	-	-	-	? +	243
1885	267	3	7	-	6	283
1900	267	8	7	12	2	296
1913	255	15	8	11	3	292

(+ A magániskolák száma 1869-ben nem állapítható meg, addig ui. nem kellett engedély létesítésükhöz. Ezek iskolai működése egyébként is nehezen volt regisztrálható, mert az izraeliták számos községben zugiskoláikban engedély nélküli oktatást folytattak.)

A kimutatásból egyértelműen kitűnik, hogy 50 év alatt végig megmaradt az egyházi fenntartás dominanciája, amely azonban nem jelenti azt, hogy a népiskolai oktatás tartalmára rányomták szellemi bélyegüket. A kevés számú állami és társulati iskola korszerűségében messze felülmúlta a felekezeti intézményeket, és szellemi kisugárzásuk meghatározó volt a tanítómozgalomban, a tanítás tartalmának és metodikájának korszerűsítésében. Az államsegélyek rendszerével pedig az állam maga is beavatkozott a felekezeti iskolák működésébe.

2. Egyházi iskolák

Az egyházi iskolák többsége a római katolikus egyház fenntartásával működött. Nyolc Borsod megyei tankerületében 1885-ben 125 iskolát regisztrálhattunk, ezek száma lényegesen nem változott.

A reformátusok három egyházmegyénkben mintegy 100 iskolát működtettek.

Öt görög katolikus iskola mellett több izraelita intézményről tudunk, ez utóbbiak közül sok engedély nélkül működött.

A felekezeti iskolák fenntartása kezdetben teljesen a település egyházi vagyonából (épületingatlan, föld, egyéb járadékok), a helyi lakosság hozzájárulásából (párber, természetbeni juttatások stb.), valamint az érsekség főkegyúri jogából eredő juttatásokból, egyéb egyházi főhatósági támogatásból történt. Az iskolák fenntartásáért az iskolaszék felelt, amely egyházi adóként vetette ki a templom, plébánia, parókia és iskola fenntartási költségeit, továbbá ingatlanokat bocsátott a tanító rendelkezésére. A rendszer belső logikájából következett, hogy a tanítói díjlevelek legnagyobb részét természetbeni juttatások tették ki, ezek reálértéke pedig a termés minőségétől, mennyiségétől stb. függően állandóan ingadozott.

A helyzet azonban folyamatosan változott, és a felekezeti iskolák fenntartásának egyre nagyobb része a községi, állami hozzájárulás folytán ez utóbbiak vállára nehezedett.

A községi támogatást maga a Törv. tette lehetővé, mert az iskolai tankötelezettség teljesítése érdekében felhatalmazta a képviselőtestületeket, hogy a település adózó la-

kosságát közadók mértékében 5%-os iskolai póttadóval terhelje meg. A túlsúfolt vagy elfogadhatatlan állapotú iskolák felszámolására, a tanítói fizetés Törv. által megszabott minimumának pótlására a tanügyi hatóságok a 80-as évektől egyre erőteljesebben készítették a fenntartókat. Amennyiben pedig azok szegénységük miatt nem tudtak eleget tenni a felszólításoknak, a megye közigazgatási bizottsága a községi elöljáróságot szólította fel az egyházi iskolák községi iskolává tételére. Az esetek nagy többségében a képviselőtestületek csak támogatást ajánlottak fel, a fenntartást továbbra is egyházi kézben hagyták. A tanfelügyelői iratanyag számos, komoly összegű támogatásról tanúskodik (Ostoros, Sajóvárkony, Sáta, Szemere, Csépany, Négyes, Bóta, Balaton, Egerlövő, Sajóörös stb.). (Ennek megfelelően tehát – bár a statisztika szerint a megyében mindössze 7–8 községi iskola működött – a községek iskolafenntartói szerepe arányainál jóval nagyobb mérvű volt!)

E mértéken azonban maga az államkassza alaposan túltett államsegély formájában. A Törv. 1868-ban 300 osztrák értékű forintban szabta meg a tanítói bérminimumot, később több esetben került törvényi szabályozásra sor (1893, 1907, 1913), emelték a bérminimumot, korpótlékot vezettek be, tanítói nyugdíjazást tettek kötelezővé stb. Ezek a törvények az egyházi iskolákra is vonatkoztak, és alaposan növelték az egyházak iskoláikra fordítandó költségeit. Amennyiben bizonyítható volt, hogy az egyházi fenntartó nem tudja a növekedést saját erőből biztosítani, államsegélyért lehetett folyamodni a tanítói bér kiegészítésére.

Az egyházak éltek is a lehetőséggel. 1877-ben már a maguk 94 212 Ft fenntartási költségei mellé 6070 Ft államsegélyt igényeltek és kaptak. Ez akkor a teljes fenntartási összeg 5%-át jelentette. Ez az arány 1890-ben már 14%-ot tett ki! Újabb lépést jelentett az 1893-as törvény, majd a többi, már említett bérrendezési törvény.

Az alábbi kimutatás jól szemlélteti az államsegélyek fokozatos növekedését. Református egyháznak nyújtott összegek Borsodban:

Tanév	Államsegély (korona)		Összes
	fizetési- kiegészítésre	korpótlék- kiegészítésre	
1901–1902	12 081	10 000	22 081
1907–1908	24 669	35 600	60 269
1913–1914	145 301	1 014	146 315

Az államsegély összegének növekedési aránya több mint hatszoros!

A kép még plasztikusabb, ha pl. az egyházi fenntartó és az állam ráfordításait próbáljuk meg egymás mellé állítani. A református tanítók fizetéséhez az alábbi módon járultak hozzá:

Tanév	Az egyházi fenntartó ráfordítása	Az államsegély összege	A kettő aránya %	
	k o r o n a			
1907–1908	125 313	60 269	68%	32%
1910–1911	131 263	73 991	64%	36%
1913–1914	114 749	146 315	44%	56%

Az utolsó békeévben tehát a református egyház kevesebbet költött saját tanítóinak bérezésére, mint az állam!

Avagy egyszerűen feltehetjük a kérdést: mennyire egyházi az a tanító, akinek a bére így oszlik meg?

Név	Község	Felekezet	B é r e (kor)		Összes
			egyházi	államsegély	
Molnár Géza	Szuhogy	r. kat.	408	1592	2000
Jenei Gyula	Nagybarca	ref.	300	1700	2000
Domokos Sarolta	Heőpapi	ref.	215	1585	1800
Demjancsik Antal	Hejőcsaba	g. kat.	100	1900	2000
Nagy János	Sajókazincz	ref.	- !!	1400	1400
Sólyomné J. Ida	Egerlővő	ref.	- !!	1600	1600

Ez a helyzet 1913 után állt fenn, amikor az 1913. évi bérrendezés után bármely egyház 100 korona biztosítása mellett új tanítói státuszt létesíthetett, a különbözetet az állam kiegészítette a hivatalos minimumra. De mint látható, Sajókazinczon és Egerlővőn még ettől is eltekintettek, és az állam teljesen magára vállalta a felekezeti tanító bérezését.

Az iskolai költségvetések rövid áttekintése azt is bizonyítja, hogy az iskolák fenntartásának legnagyobb hányadát épp a bérek tették ki. (Ebben a mai közoktatás teljesen hasonló az egykorinához!) Lássunk erre egy példát:

Dubicsány község iskolája 1905–1906. tanévi költségvetése:

Bevétel összesen: 1104 korona

Kiadás:	tanítói fizetés:	800 korona
	tanítói korpótlék:	200 korona
	írószer:	10 korona
	háziszolga:	59 korona
	vegyes kiadások:	35 korona

Kiadás összesen: 1104 korona

A tanítói bér a kiadások 90,5%-a. Bánfalván ez az arány pl. 1901-ben 83%, Pogán 1909-ben 65% volt stb. (A nagyvárosi iskolák nem hasonlíthatók, mert azok községi, állami, társulati iskolák voltak.)

Elemzésünkkel a magyar oktatástörténet egy eddig kevésbé hangsúlyozott szempontjára óhajtjuk felhívni a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy – legalábbis Borsodban – a korszak iskoláit döntő mértékben az egyházak tartották fenn ugyan, de annak terheit egyre nagyobb mértékben oszthatták meg az államháztartással és a községek önkormányzataival.

Borsodban teljes világossággal kirajzolódik, hogy a dualizmus időszakában az állam közoktatási szerepvállalása nem elsősorban nagy számú állami iskola létesítésében és fenntartásában jelent meg, hanem abban a törekvésben, hogy a népoktatás feltételeit minden településen biztosítsa. Amennyiben az egyházi fenntartók erre képtelenek voltak, akkor államsegélyezés formájában tette őket alkalmassá népoktatási feladatvállalásuk teljesítésére. A községek képviselőtestületei is hasonló megfontolásból tettek ugyanezt, nem éltek a községi iskolák állításának széles körű lehetőségeivel, anyagi

eszközeit inkább a már meglévő felekezeti iskolák működési feltételeinek javítására fordították.

(Külön tanulmányt érdemelne, hogy az állam milyen markáns módon avatkozott be épp az államsegélyezés jogcímén a felekezeti iskolák autonómiájába, s annak megvilágítása is, hogy az egyházak miért fogadták el ezt a helyzetet.)

3. Egyéb fenntartású iskolák

a) Állami népiskolák

A fenntartói megoszlást bemutató táblázatunkból kitűnik, hogy Borsod megyében az állami iskolák az utolsó békeévben a működő népiskolák 5%-át tették ki.

Sok-e ez, vagy kevés, nehezen lehet megítélni.

Országos összehasonlítás lehetséges. (Összevetésünk alapja a 100 ezer főre eső állami iskolák aránya.)

Év	Magyarország			Borsod megye		
	lakosság/fő	áll. isk.	arány	lakosság	áll. isk.	arány
1869	13 663 691	-	-	192 483	-	-
1880	13 833 964	242	1,75	193 839	1	0,51
1890	15 261 864	728	4,77	216 744	6	2,76
1900	16 838 255	1521	9,03	255 199	8	3,13
1912	18 264 533	3296	18,04	287 404	15	5,22

Az állami iskolák lakossághoz mért aránya, mint látható, Borsodban jóval alatta maradt az országosénál. Ez az arányeltérés magyarázatot kíván. Az alábbi indokok talán alkalmasak az eltérő helyzet megértésére.

a) Az iskolák számának egyszerű összevetése lényeges torzulásokat mutathat, sokkal reálisabb a tantermi összevetés. Erre azonban nincsenek meg a szükséges adatok, de némi támpontot nyújthat a Borsod megyei helyzet felvázolása. A felekezeti iskolák általában 1–2 tanteremmel rendelkeztek, csak erős kivételként említhetjük meg a miskolci izraelita elemi iskolát 16 tantermével. Az állami iskolák viszont Miskolcon és környékén pl. 5 olyan intézményt jelentettek, ahol 7–19 között volt a tantermek száma (Diósgyőr-vasgyári 16, Miskolc 1. sz. 19, 2. sz. 15, Diósgyőr-Majláth 8, Miskolc MÁV 7 tanterem). Az állami iskolákban iskolánként 5,2 volt a tantermi arány, míg a megyében 1,9. Nyilvánvaló tehát, hogy Borsodban az állami iskolák az átlagot jóval meghaladó gyermeklétszámmal működtek.

b) Mint az eddigiekből kiderült, Borsodban viszonylag kevés helyen állt elő olyan kritikus népiskolai helyzet, amely az államot állami iskola állítására kényszerítette. Ahol erre szükség volt – mint pl. Miskolcon –, ott megtörtént, ahol azonban a problémák megoldása államsegély útján lehetségessé vált, ott inkább ezt az utat választották, és az iskolákat meghagyták az eredeti fenntartó, rendszerint valamelyik felekezet kezében.

Így tehát csak az alábbi helyeken történt állami iskolaállítás:

– egyházi, illetve egyéb fenntartású intézmény államosítása történt Dédesen (1898), Szakácsiban (1913) és Szirmabesenyőn (1913);

– új állami iskolák épültek Diósgyőrben (1876), Perecesen (1884), Miskolcon: MÁV (1885), Kun J. utcai (1908), Szent István úti (1910), Répáshután (1892), Pogán (1898), Debrétén (1895), Sajószentpéteren (1898), Borsodnádason (1906), Diósgyőr nagyközségben (1910) és Hejőcsabán (1912).

Többre akkor a magyar állam nem látott elégséges indokot, anyagi erejét egyébként is lekötötte az államségélyek egyre emelkedő összege.

c) Végül meg kell említenünk, hogy állami iskolát általában két esetben állítottak. Az egyik a valóban megoldatlan helyzet rendezése, a másik pedig a századforduló idején megerősödő magyarosítási hullám nyomására magyarosítási célokkal történő iskola-állítás. Mint láttuk, a valóban megoldatlan helyzetek rendezésére elegendő volt a felsorolt intézmények létesítése. Magyarosítási célokkal megyénkben egyetlen iskola állítása sem történt, mert erre nem volt szükség.

Mint már utaltunk rá, az állami iskolák számuknál jóval nagyobb mértékű hatást gyakoroltak a megye népiskolázására. Az állami tanítók biztos pénzjavalmazása azt eredményezte, hogy egy-egy állami tanítói állásra nem egyszer 20–30 pályázó is akadt, így a kiválasztás magas színvonalú oktatást eredményezett. Ezek az iskolák részben újak, korszerűek voltak, felszereltségük fölülmúlta a felekezeti intézményekét. Tanítóik, különösen a városokban motorjai voltak a pedagógiai megújulásnak, a tanítóegyleteknek.

A korabeli sajtó cikkei, a tanfelügyelők jelentései alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy Borsod megye népiskolázása szürkébb lett volna az állami iskolák működése nélkül.

b) *Községi népiskolák*

A fenntartói megoszlást feltüntető táblázatból kitűnik, hogy számuk Borsodban nem volt nagy, 1913-ra 8 ilyen intézményről van tudomásunk.

Mint láttuk, községi iskolák állítására akkor kötelezték a helyi önkormányzatokat, ha a tankötelezettség teljesítését egyéb települési fenntartó nem vállalta. Erre – mint az állami iskolák esetében – egyrészt kevés helyen volt szükség, másrészt a községek inkább segélyek formájában tettek eleget kötelezettségeiknek, továbbra is átengedve a fenntartás jogát.

Községi iskolák létesültek Ózd-Nádasd-Bánszálláson (itt a Salgótarján-Rimamurányi Vasmű csaknem teljes egészében maga tartotta fenn az intézményt, meghagyva a községi státuszt), Bánfalván, Jákfalván, Edelényben, Rudabányán, Királdon, Disznóhorváton, Vasvárpusztán, Tardonán, Miskolcon, Kaczolabányán, Királypusztán. Nagy részük azonban az idők folyamán részben állami lett (Miskolc), részben oly mértékű társulati támogatást kaptak, hogy csak névben voltak községiek (Királd, Rudabánya, Kaczolabánya stb.), részben rövid fennállás után megszűntek (Edelény).

A községi iskolák, az ózdi kivéve kisebb településeken létesültek, általában egy-egy tanítóval működtek, felszereltségük, általános színvonaluk nem emelkedett az átlag fölé, biztonságos működésüket elsősorban a környéken létesült vállalatok, cégek hozzájárulásának köszönhették.

Maguk a községi önkormányzatok az általános gyakorlat szerint egyedül, szűkös anyagi körülményeik között nem szívesen vállalkoztak önálló iskolák létesítésére és fenntartására.

c) *Társulati iskolák*

Számuk megállapítása rendkívül nehéz, mert a tőkés cégek (a Diósgyőri Vas- és Gépgyárak, a Salgótarján-Rimamurányi Vasmű, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. és a kisebb-nagyobb bányatársaságok) munkásaik gyermekeinek iskoláztatásáról rendszerint valamely, már működő iskola anyagi támogatásával igyekeztek gondoskodni. Csak akkor voltak kénytelenek társulati iskolát létesíteni, ha már sem az egyházak, sem a községek vagy az állam nem vállalta a közös fenntartást. Ez azt eredményezte, hogy a korabeli tanfelügyelői statisztikákban rendszertelenül szerepeltek a közös fenntartású intézmények. Hol társulati-községi, hol társulati-állami iskola megjelölést alkalmaztak. Az

1902-es alispáni jelentésben az alábbi társulati iskolák szerepeltek: Járdánháza, Királdbányatelep, Nádasd-vasgyár, Ózd-vasgyár, Rudabánya-bányatelep, Sajókaza, Sajókazincz-Herbonyabánya, Sajószentpéter (bányatelep) és Bánszállás. Mint látható, ezek egy része a községi iskoláknál is szerepelt, mert igazi státuszuk megállapíthatatlan. A fenti felsorolás mellé kell illeszteniünk Ormospusztát, ahol a diósgyőri vasgyár állíttatott új iskolát 1916-ban.

A társulati iskolák felszereltsége, tanítóinak bére meghaladta az átlagot, néhányuk pedig (Ózd, Diósgyőr) messze kimagaslott a népiskolák közül.

d) *Magániskolák*

Számuk, helyük általában változott, rendszerint néhány tankötelessel működtek, leginkább izraelita tanítók vállalkoztak ilyen iskolák fenntartására. A tanfelügyelői jelentésekben Glück Adolf, Kugel Ignác, Martschényi Miklós, Ziffer József, Schwarz Lipót, Weisz Jakab tanítók neveivel találkozunk, akik Miskolcon, Boldván, Edelényben, Nyéken, Mezőcsáton tanítottak hosszabb-rövidebb ideig. A legjelentősebb magániskolát Ziffer vezette Miskolcon, növendékeinek száma 15–20 között mozgott.

A 90-es évektől megszigorították engedélyezésüket, a bizonyítvány kiadásának jogát tanfelügyelői ellenőrzéshez kötötték. Ezekből tudjuk továbbá, hogy 1901-ben Ellenbógen Henrik Mezőkeresztesen, 1905-ben Grünfeld Irma Bolyokon, 1906-ban Hollós Bernát Mezőkövesden, Ellenbógen Irma 1909-ben ugyanott, 1911-ben Hoffmann Gáspár Bélapátfalván, 1913-ban pedig Feldmár Mór Ózdon kért és kapott engedélyt magániskolára.

A magániskolák egyáltalán nem játszottak szerepet a megye népoktatásában.

e) *Az állami iskolák fenntartása* az egyháziakéhoz hasonlóan nem volt egyszerű. A magyar államháztartás – bár a dualizmus korában a nemzeti jövedelem 5–6%-át fordította oktatásra – meglehetősen nagy szigorral és komoly feltételekkel járult csak hozzá állami iskola létesítéséhez.

A legáltalánosabb az volt, hogy csak meglévő iskolaépület átadása esetén vállalta a további fenntartást. Legeklatásabb példánk erre Miskolc állami iskoláinak létrejötte. A városban – mint később röviden látni fogjuk – rendkívül kritikus volt a helyzet az iskolai férőhelyek tekintetében, ezért elkerülhetetlen volt az állami segítség. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hosszú huzavona után 1906-ban vállalta 2 állami iskola működtetését, ha a város

- két 12 tantermes iskolát épít,
- az új intézményeket bebútorozza, felszereli,
- az iskolák fenntartásához évi 30 000 koronával járul.

A miskolci MÁV állami iskola valójában a kultuszminisztérium és a közlekedési tárca együttes vállalkozása volt. Debrétén meglévő államkincstári épületben kezdtek tanítani, Dédesen a református iskola épületében helyezték el az állami iskolát, Szirmabesenyőn a község építette fel a szükséges tanítói lakást és tantermet, Hejőcsabán is csak egy kéttantermes épület felépítése után került sor az iskola támogatására, állami fenntartására stb.

Valójában tehát az államháztartás az állami iskolákban elsősorban a tanítói fizetések fedezetét biztosította, az építés és fenntartás egyéb költségeit általában megosztotta. Az állami iskolák gazdasági ügyeit nem iskolaszék, hanem gondnokság látta el. A tanítói bérezés az átlagnál magasabb szintű volt.

A községi iskolák fenntartása az államihoz hasonlóan szintén megosztott. Ha egyházi intézmény szűnt meg és a képviselő-testületet kötelezték iskolafenntartásra, annak épületét községestették, és rendszerint államsegélyt kértek a tanítói bérekre. Ha a köz-

ség maga volt kénytelen épületet emeltetni, rendszerint felajánlotta azt az államnak. Ha pedig nem volt más út, akkor a fenntartás költségeit igyekeztek megosztani a település egyházaival, üzemeivel és a tanítói fizetések tekintetében az állammal.

A *társulati iskolák fenntartása* a nagyobb tőkés cégek nagyvonalú finanszírozásával történt, bár – mint láttuk – általában vegyes profilú fenntartásról beszélhetünk. Ezekben az iskolákban (Ózd, Diósgyőr) kimagasló tanítói bérek, egyéb javadalmazás, kitűnő felszereltség jellemezték a társ-fenntartó eleganciáját. A diósgyőri állami-társulati iskolában 1893-ban az alábbi évi tanítói bérek voltak (ebben az évben állapították meg a bérminimumot évi 300 Ft-ban):

igazgató	1000 Ft,
rajztanár	800 Ft,
tanító	600 Ft,
tanítónő	500 Ft/év,

ehhez járult évi 100 q szén, és lakásbérleti hozzájárulás.

Az ugyanitt 1888-ban átadott korszerű fiúiskola építési költsége 60 E Ft volt (15–20 egytantermes falusi iskola ára!). Itt megvolt az egyebütt álomnak tűnő szertár, rajzterem, könyvtár, tanácsterem, kerti tornapálya, játszótér, faiskola, gyakorló és botanikus kert, a tantermekben pedig a gyár által egyedileg legyártott kétszemélyes padok stb.

Ugyanakkor a kisebb települések társulati-vegyes fenntartású intézményeiben már csak az átlagosnál jobb tanítói bérek utaltak a társulati fenntartásra.

Ezekben az intézményekben többnyire a gyári gondnokság gondoskodott a működés feltételeiről.

A *magániskolák* általában bérleményekben, gyenge felszereléssel, magas tandíjbevételek mellett működtek, fenntartásuk a vállalkozó tanító megélhetését volt hivatott biztosítani.

Összegzés:

Borsod megyében a népiskolák legnagyobb része egyházi fenntartók kezében volt. A terhek azonban egyre inkább megoszlottak az állam és a felekezetek között, a korszak végére a tanítói bérek nagyobb hányadát már az államháztartás viselte.

A számukban jóval kisebb állami, községi, társulati (vegyes fenntartású) intézmények ott jöttek létre, ahol a tankötelezettség biztosítása másképp nem volt lehetséges. Ezek az iskolák azonban számarányuknál jóval nagyobb mértékben játszottak szerepet a népiskolai arculat alakításában kvalifikált (jobban megfizetett) tanítóik, példás felszereltségük, tanítási minőségük révén.

III. MISKOLC NÉPISKOLÁI

A népiskolai hálózat kiépülése hosszú folyamat eredményeképp történt, és bizony nem ment simán. Ennek bizonyítására érdemes röviden áttekintenünk Miskolc népoktatásának történetét, amely hű tükörképe mindannak, ami ebben a kérdésben a többi településeken és valószínű országszerte lezajlott.

1869-ben a városban 9 református, 6 katolikus, 4 izraelita és 2 evangélikus tanteremben 21 tanító dolgozott, ez a törvény szerint 1680 tanköteles befogadására volt elegendő. A kérdés csak az volt, vajon mennyi tanköteles van a városban? Senki sem tudta! Végre 1871-ben hivatalos összeírás készült, amely 1768 iskolába járó tanulóról és 426 olyan gyermekről tett említést, akik nem jártak sehová! Könnyen kiszámítható, hogy ekkor 27–28 tanteremre lett volna szükség.

A gondokat tetézte, hogy az elemi iskolák nagy része a belvárosban volt, ahová a városzéli szülők csak nehezen tudták beküldeni sokszor gyér ruházatú, cipő nélküli gyermekeiket. Így aztán a végeken sokan „tanítottak” engedély és végzettség nélkül, amire pl. a Borsod-Miskolczi Értesítő így figyelmeztetett: „...az elemi iskolákat ki kell vinni a város szélére...”, mert így „...nem lesznek kényszerülve a szegény szülők, hogy mint a felvégen ... történik hivatalból kirugott emberekkel neveltessék gyermekeiket...” Polányi tanfelügyelő 1877-ben riasztó adatokat közölt, mely szerint a reformátusoknál 28, a katolikusoknál 34, az izraelitáknál 64, az evangélikusoknál 31%-os volt a tankötelezettség teljesítése! Szabó Károly pedig nem sokkal később megállapította, hogy 4358 városi tankötelezettből 2104 gyermek sehová sem iratkozott be. Ez bizony 51%-os tankötelezettségi teljesítés, ami tarthatatlan volt. A megye közigazgatási bizottsága ezért sorozatban szólította fel Miskolc egyházi fenntartóit újabb tantermek építésére. Némi eredmény mutatkozott is, mert 1880-ban már 36 tanteremről és tanítóról van adatunk.

1885-ben végre részletes kimutatás látott napvilágot a város egyházi iskoláiról, 6 ref., 5 kat., 4 izr. és 2 evang. iskola 41 tantermében 44 tanító oktatott már 2443 tanulót. Ebben az évben megjelent az első állami intézmény is: a MÁV-telepi. Ekkor a problémát főleg az okozta, hogy – míg az 1. és 2. osztályokba 90–100 gyermek is beiratkozott, a 3–4.-ben „elfogytak” a tanulók. 1891-ben pl. 600 gyermeknek kellett volna elvégeznie a 4. osztályt, mégis csak 205 kapott bizonyítványt. Ebben az évben még egyetlen 5., 6. osztály sem működött a megye székhelyén!

Hídvégi tanfelügyelő 1890-től egyre inkább sürgette a városi községi iskolák állítását, nem is csoda, hiszen a sajtóból tudjuk, hogy a felső miskolci katolikus iskolának egyetlen 42 m²-es tantermébe pl. 571 tankötelest kellett volna befogadni! 92 gyermeket beírtak ide, a többieket elutasították más iskolákba, de így is 185-en nem találtak helyet a városrészből. S ez nem volt egyedi eset.

A túrheterlen helyzet javítása érdekében a sajtó is egyre keményebben lépett fel. „...Minek a göncös ragaszkodás a felekezeti iskolákhoz – olvashatjuk a már idézett lapban 1891. jan. 22-én –, legyenek községi iskolák!” Áprilisban ugyanitt már a címben tették fel a kérdést: „Lesz-e Miskolczon községi iskolánk?” Az újságíró szerint a város: „...A népnevelés terén az egész Borsod megyében leghátul áll...” 1893-ban a Borsodmegyei Lapok-ban a polgármesteri jelentést bírálták: „...a jelentés iskola-ügyek dolgában igen szükszavú – olvashatjuk. – És miért szükszavú? Mert szűkmarkú a város minden oly czállal szemben, mely az iskolákkal, azok emelésével ... vannak összeforvva...”

A problémát már nem lehetett tovább halogatni. 1894 januárjában a tanfelügyelő kimutatta, hogy 1110 gyermek nem jár iskolába, mert nincs tanterem. Elkerülhetetlennek ítélte községi iskolák létesítését. A megye kötelezte a város polgármesterét és képviselőtestületét, hogy „...nyolcz községi tanítói állomás szerveztessék és nyolcz tanterem rendeztessék be a város azon részében, ahol azt a szükség diktálja...”

A város kénytelen volt lépni. 1894 novemberében az akkori Nagy- és Kishunyad utca sarkán, valamint a Major utcában megnyílt két-két községi iskolai tanterem, amelyet 1895-ben a Nagy-Füzes utcán, majd 1897-ben a Szelesen követett ugyanennyi. 1898-ban még egy tanterem építésével le is zárult a sorozat, amely azonban Miskolc népiskolai történetében döntő szakasznak bizonyult. A tantermeket ott építették, ahol egyházi iskola nem volt a közelben, az évi 10 Ft tandíjat szegénység esetén elengedték, tankönyv- és ruhasegélyt adtak, megindították az 5. osztályokat. A községi iskolák a szegények és külvárosiak iskoláiként kulcsfontosságú szerepet tölthettek be a város tankötelezettségi mutatóinak javításában, a teljesítés ekkor már elérte a 73–74%-ot! Enyhültek a gondok.

Vagy talán mégsem? Nyilvánvalóan a város lakosságának gyors növekedése a század elején ismételen előtérbe állította a népiskolák számának elégtelenségét. 1904-ben Pálffy segédtanfelügyelő részletes elemzést adott közre a sajtóban. Minden iskolát felsorolt és állapotukat is ismertette. A belvárosi kat. iskoláról pl. ez olvasható: „...a tanterem az utcára nem szellőztethető a zaj miatt, az udvarra azért nem, mert az ürszék közvetlenül az épület mellett vannak és bűz van...” Más iskolákat is elmarasztalt szűk, sötét termeik miatt. Kiderült az is, hogy a 6–15 éves tankötelesek közül, a középiskolákat is beszámítva 1867 gyermek sehová sincs beíratva. 35 évvel vagyunk már az Eötvös-törvény után! A város maga sem vállalhatott több terhet, hiszen községi iskoláira költségvetésének 25%-át fordította!

Állami iskolákra volt tehát szükség!

A város közgyűlése 1904-ben úgy döntött, hogy állami iskolák létesítését kéri a minisztériumtól. A feltételeket már ismerjük, s bármily kemények voltak is, a képviselőtestület 1906-ban elfogadta azokat. 1908 szeptemberében – egyelőre ideiglenes bérlemlényekben és szétszórta – megkezdte működését Miskolc két nagy állami intézménye. Az építkezéshez is hozzáláttak. Két telket vásároltak 18 ezerért, majd 1909-ben kölcsönt vettek fel a mintegy 372 ezer koronába kerülő épületekre. Mindkét iskolát 1909-ben adták át. A Nagyváthy utcában (akkor Szent István u.) egy, az átlagtól külsőleg is eltérő épület várta a csaknem 1000 tanulót. A belső tágas előcsarnok, az igazgatói lakás, a pincében található zuhanyzó és fürdő bizony akkoriban még ritkaságszámba mentek!

A Kun József úti iskolába 12 tanterembe több mint 1000 gyermeket fogadhattak úgy, hogy a régi községi iskolák 7 tantermét is működtették. Végre 2000 tanuló sorsa rendeződött 1910-re, de még mindig újabb egyházi iskolai bővítésekre volt szükség, hogy 1913-ban elmondhassuk: Miskolcon minden 6–12 éves korú mindennapos és minden 12–15 éves korú ismétlős tanuló beiratkozhatott a népiskola megfelelő osztályaiba!

Kereken 45 évet kellett várni, hogy az 1868-as népiskolai törvény alapfeltételei létrejöhessenek Miskolcon.

Nem ünneprontás, ha megemlíjtük, hogy alig rendeződtek a népoktatási viszonyok, kitört a világháború. Ezeket az éveket az állandó tanítóhiány, az iskolák katonai célokra való lefoglalása, hosszú szénzünetek és rövid tanítási ciklusok jellemezték. Mire tehát az erőfeszítéseket siker koronázta, a háború elsöpörte a reményeket. De ez már egy másik fejezete a város iskolatörténetének.

NÉPTANÍTÓK BORSOD MEGYÉBEN 1867–1918

Ezeréves a magyar iskola – írtam az elején –, ha ez igaz, akkor ezeréves a magyar pedagógia és az azt gyakorlatban megvalósító magyar pedagógus is. Ezer éve ülnek vagy állnak diákok az iskolákban (templomokban, kolostorokban stb.), és ezer éve ott vannak előttük az őket tanító papok, iskolamesterek, néptanítók is. És ahogyan egyre nőtt, terebélyesedett évszázadok folyamán az iskolahálózat, úgy vált egyre természetesebbé a tanítás-tanulás ténye és a tanító személye, mert az iskola-tanuló-tanító hármas kontextusa jelenti mindenütt az új nemzedékek szocializációjának alapvető rendszerét, amelyet ma közoktatásnak nevezünk.

Kézenfekvő tehát, hogy a magyar iskola egy másik szeletét is szeretnénk közelebb vinni az olvasóhoz, a népiskolák pedagógusait, a néptanítókat. A népiskolai oktatás sikere vagy kudarca ui. nagyrészt az ő munkájuktól függött.

I. A NÉPTANÍTÓK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Eötvös 1870-ben készült Jelentése a népiskolai hálózat objektív feltételrendszerének megteremtése és modernizálása alapfeladataiból indult ki. Azonnal következett azonban ezután a szubjektív oldal, a néptanítói kar létrehozásának célkitűzése is.

A Törv. 133–143. §-ai tartalmazták a tanítói hivatal (korabeli szóhasználat) elnyerésének és folytatásának előírásait (végzettség, oklevél, képesítő vizsga, pályázat, választás, kinevezés) és illetményét.

Ezek az intézkedések azt célozták, hogy a rendkívül heterogén összetételű tanítóságot európai mértékkel is elfogadható, azonos végzettségű, viszonylag azonos körülmények között élő, az alsófokú oktatás alapfeladatait jó színvonalon ellátó tanítói karrá alakítsák.

Akkor még senki sem sejtette, hogy ezek a természetesnek tűnő feladatok hosszú időre meghaladják az erőfeszítéseket, és több évtized szükséges a megvalósításhoz.

1. A mennyiségi mutató első értelmezése a tanulók számához viszonyított elemzés. A Törv. 34. §-a 80 gyermekben szabta meg az egy tanító által oktatható tanulók számát.

Ennek alapján az alábbi kép vázolható:

Év	Néptanítók száma (fő)	Tankötelesek száma (fő)	Egy tanítóra eső tanulók száma (fő)
1869	318	33 324	104,7
1890	378	35 198	93,1
1900	409	43 103	106,0
1913	538	48 910	90,9

Nevezzük ezt abszolút értelmezésnek, melynek értelmében Borsodban 50 év alatt sem sikerült megvalósítani a törvényi előírást.

2. Már az iskolai férőhely esetében is kimutattuk azonban, hogy a 6–12 éves (mindennapos) és 12–15 éves (ismétlős) tankötelesek számát célszerű szétválasztani, hiszen oktatásuk lényegében egymástól függetlenül történt. (Egyébként is az ismétlősök oktatásának kezdete általában csak a 80-as évektől számítható.)

E megközelítés egészen más képet tükröz:

Év	Néptanítók száma (fő)	Tankötelesek száma (fő)	Egy tanítóra eső tanulók száma (fő)
1869	318	15 263	47,9
1890	378	25 539	67,5
1900	409	29 560	60,3
1913	538	36 044	67,0

Tekintsük ezt relatív értelmezésnek, azonnal láthatjuk, hogy ez a valóságban sokkal realisabb megközelítés elegendő tanítóról tanúskodik.

3. Érdemes összevetnünk a tanulók és tanítók növekedési ütemét is:

Év	Néptanítók száma fő	Növekedés mértéke %	6-12 éves tanulók száma fő	Növekedés mértéke %
1869	318	100	15 263	100
1913	538	169	36 044	236

A növekedési arányok eltérő mértékűek, ennek ellenére átlagban még ez is elegendő volt a törvényes előírások teljesítéséhez.

Egy zalai összevetés meggyőző bennünket arról, hogy másutt sem volt nagyobb arányú a létszámnövekedés:

Év	Borsod megye		Zala megye	
	tanító fő	növekedés %	tanító fő	növekedés %
1869	318	100,0	428	100,0
1879	342	107,5	520	122,0
1890	378	118,8	624	145,7
1899	405	127,3	691	161,4
1907	-	-	732	171,0
1913	538	169,1	-	-

Az adatok nem tanúskodnak nagyobb mérvű elmaradásról.

4. Végezetül tekintsük át a férfi-nő arányok alakulását!

Tanév	Tanítók száma/fő	Tanítónők	Arányuk (tanítónők) %
1884/85	359	26	7
1890/91	349	29	8
1900/01	347	62	18
1913/14	414	124	30

A pálya elnőiesedése tehát a XX. sz. jelensége, okai többértékek.

a) Elsősorban a női emancipáció következtében megváltozott szemlélet, amelynek egyik megjelenési formája az önálló keresettel bíró nő megjelenése a munkaerőpiacon. A foglalkozások közül pedig a tanítónői pálya kedveltségét növelte a diploma viszonylag rövid idő alatt történő megszerezhetősége, másrészt a társadalom elfogadó támogatása, hiszen a 6-12 éves korosztályú gyermekek nevelése-oktatása erőteljes női attitűdöt is igényel.

b) Elősegítette a nőiesedést az az objektív helyzet, amely a többtanítós, állami, községi, társulati iskolák elterjedésével állt elő. Amíg ui. a döntően felekezeti iskolák egytanítósak voltak, a tanítói állást mindenütt kántorsággal kötötték össze. Ilyen kettős szerepre az akkori közfelfogás szerint csak férfiak vállalkozhattak. Az egyre differenciáltabbá váló iskolákban azonban már a csak tanítás feladatait ellátók között hamarosan

megjelentek a nők is. Miskolcon pl. a községi, állami iskolákban a tantestület csaknem felét tették ki a tanítónők.

c) Növelte az elhelyezkedési esélyeket az is, hogy a század elejétől a tanfelügyelet már nem húnyt szemet ama széles elterjedt gyakorlat felett, hogy a falusi népiskolákban a kézimunka, háztartástani ismeretek oktatását általában a tanítók diploma nélküli feleségei végezték némi díjazás fejében. Többtanítós iskola esetében ez a probléma egy tanítónő beállításával megoldást nyert.

Sajnálatos, hogy a világháború milyen mértékben változtatott az egészségesnek tűnő arányokon, igazán ekkortól vert mély gyökereket a nők pedagógiai pályán való megjelenése a magyar alsófokú oktatásban.

Összegzés:

A néptanítók száma Borsodban – más megyékkel is összevetve – megfelelő mértékben nőtt, és relatív értelmezésünk szerint elegendő volt a törvényes előírások teljesítésére.

A század elejétől megjelent a tanítónő-pedagógus is. Az ekkor kialakult 1/3-os arány a világháború következtében hamarosan eltolódott a nők irányába.

II. A NÉPTANÍTÓK HELYZETÉT BEFOLYÁSOLÓ EGYÉB TÉNYEZŐK

A számadatok pusztá vizsgálata valójában nagyon keveset árul el a tanítói kar életét, helyzetét befolyásoló tényezőkről, amelyek közül legalább három meghatározó erejű volt:

1. A statisztikai adatok nem vonatkoztathatók el a nagyarányú szóródástól.
2. A tanítói képzettség körül kialakult zavaros helyzet hosszú időre meghatározta a tanítás-nevelés színvonalát.
3. Az előző két probléma igazi gyökere a néptanítói bérezés anomáliáiban kereshető.

A továbbiakban kísérletet teszünk e három probléma rövid megközelítésére.

1. Már a népiskolai férőhelyek tüzetes vizsgálatánál is bebizonyítottuk, hogy a statisztikai átlagok mögötti szóródás nagy mértéke erősen befolyásolta a népiskolai oktatás helyzetét. Ugyanez a helyzet a néptanítói ellátottsággal is. Az alábbi néhány szélsőséges példa releváns erejű lehet: Gelej róm. kat. iskolájában 1876-ban 7 növendék, Hejőkeresztúr ugyanilyen iskolájában 9 növendék, Hejőszalonta róm. kat. iskolájában 6 növendék, Cserépfalun ugyanilyen iskolában 1883-ban 4 növendék tanult egy tanító keze alatt.

A reformátusoknál Berentén ill. Mályiban 1885-ben 25, ill. 23 gyermek tanult. (Mályiban többször nem is volt tanító!)

Ugyanakkor a katolikusoknál:

Apátfalván 1873-ban	156 tanuló/1 tanító,
Felsőtárkányban	180 tanuló/1 tanító,
Várkonyban	156 tanuló/1 tanító.
A reformátusoknál pedig:	
Cserépfalu 1885-ben	339 tanuló/2 tanító,
Alsózsolca	173 tanuló/1 tanító,
Ónod	142 tanuló/1 tanító.

Hídvégi még 1900-ban is ilyen esetekről számolt be: „...Balatonban 121 gyermek járt egy terembe 1 tanító keze alá... Csokva és Omány ... közösen tartanak egy iskolát, melybe 133 növendék járt egy tanító elé...” stb.

Mindezekhez tulajdonképp felesleges bármily kommentárt fűzni!

2. A néptanítói képzettség vizsgálata további ingoványos talajra vezet. A Törv. 133. §-a szerint tanítói hivatalra csak nyilvános képezdében elnyert oklevéllel lehetett igényt tartani. Mindazok pedig, akik már tanítottak, de ezzel nem rendelkeztek, kötelesek lettek volna póttanfolyamot végezni, képesítő vizsgát tenni.

A törvény alkotói jól látták, hogy nagyszámú olyan „tanító” működik a pályán, akinek lehetővé kell tenni a képesítés megszerzését, sőt idősebb korban még ettől is eltekintettek, csupán a tanításbeli jártasságot kellett igazolni.

Kik is voltak az akkori néptanítók? Hogy működött a rendszer?

A református egyházkerületben hosszú ideig divat volt az ún. rektória intézménye. A sárospataki teológia utolsó éves növendékei ennek keretében három évre kirajzoltak és néptanítóként működtek diploma nélkül. Az áhított cél természetesen a lelkészi állás volt, amelyet a teológia egyidejű elvégzésével azonnal megpályáztak, otthagynván iskolájukat. Ide aztán megérkezett az újabb végzős diák. Így fordulhatott elő pl. olyan hihetetlen eset, hogy Barcikán a XVIII. sz. közepétől 1885-ig 65 tanító működéséről szerzett tudomást a tanfelügyelő!

Gyakori volt az összevont foglalkozás: lelkész-tanító, jegyző-tanító, postamester-tanító.

A Törv. megjelenése időszakában sokan próbálkoztak tanítói pályázattal. 1876-ban pl. Miskolcon az egyik felekezeti iskolába egy segédlelkész, egy írnok, egy volt sárospataki szénior (a főiskolai ifjak diák szemináriumi vezetője) és egy papjelölt adta be pályázatát. Tanítói oklevéllel egyik sem rendelkezett.

A legszörnyűbb azonban az volt, amikor 1-2 elemít végzett, írni-olvasni is alig tudó ember foglalkozott tanítással. Pogán még 1885-ben is egy Holló György nevű földműves oktatott. Nyéken ugyanekkor Láng Imre a csizmadiamesterség folytatásával egyidejűleg tanított. Latorpusztán egy kiszolgált katona, Alsótelekesen egy meghatározatlan foglalkozású egyén volt a tanító – sorjázott Hídvégi tanfelügyelő panaszáradata.

A segédtanítói rendszer sem igen javított a minőségen! A tanítók ui. 1875-ig (ekkor lépett érvénybe a nyugdíjtörvényük) életük végéig voltak kötelesek oktatni. Az elöregedett pedagógusok ezért saját jövedelmük terhére segédtanítót állítottak be, akiknek hosszú ideig nem kellett saját oklevéllel rendelkezni, kenyéradó gazdájuk diplomája volt a garancia. Így aztán bizony nem volt ritka a diák, de olyan eset is előfordult, hogy a tanító saját iskolája 4 elemít végzett jó növendékét állította maga mellé vagy maga helyett!

S végül az oklevéllel rendelkezőkről sem lehetett pontosan megállapítani, diplomájuk megfelelt-e a törvényes előírásoknak? Oly sokfajta oklevél, tanképesítő irat, igazolás volt közkézen, ahány felekezethez tartoztak a tanítók. Még azonos felekezetek más-más egyházmezejében is különbözött a gyakorlat.

És ebben a zűrzavarban kellett rendet teremteni a tanfelügyelői hivatalnak!

Az első lépés az egyházi főhatóságok felszólítása volt a törvényes előírások betartására. Hamarosan létrejöttek azok a tanképesítő bizottságok, ahol pótolni lehetett a hiányzó diplomákat. A dolog azonban csak döcögve haladt előre, kemény vitákat eredményezve az egyházak és a törvényhatóság, ill. minisztérium szakemberei között.

Végül megszületett a korszakalkotó gondolat: az állam törvényalkotással fogja kényszeríteni a fenntartókat a tanítói diploma megszerzetetésére úgy, hogy az újabb és

újabb, a tanítók és iskolák helyzetét javító §-ok alkalmazhatóságának kritériuma a diploma megléte legyen.

Így az 1875. évi tanítói nyugdíjjogosultsági törvény csak okleveles tanítókra vonatkozhatott. Ekkor kellett először kideríteni a képesítetlen tanítók számát, mely ekkor 16,9%-os volt.

Az 1893. évi XXVI. tc. a tanítói fizetésekről végképp szükségessé tette a helyzet felmérését és rendezését, mert fizetéskiegészítő államsegélyt és korpótlékot csak olyan tanítónak folyósíthattak, aki diplomás. Ekkor aztán egycsapásra érdekelt lett fenntartó és tanító a gyors rendezésben.

A megyei hatóságok szigorú felszólítást küldtek Egerbe, Miskolcra, Sárospatakra, Eperjesre, Kassára, hogy a 13 katolikus, 15 református, 2 görög katolikus és 1 evangélikus tanítójuk diplomáit 1895. szept. 1-jéig mutassák be. Még mindig sok volt azonban a probléma, mert az egyházak újabb és újabb határidő-módosításokat kértek. Így aztán nem csodálkozhatunk, ha még a századfordulón is voltak problémák: Sikátorban az óvónő csak 1902-ben nyerte el oklevelét, Kondón ugyanekkor még mindig megengedték, hogy a lelkész oktasson, Berentén még 1903-ra sem találtak okleveles tanítót, Cserépváralján Nagy János tanítót azért figyelmeztette Nehéz János tanfelügyelő, mert még mindig nem bírt az iskola vezetéséhez szükséges képzettséggel és képességgel 1907-ben stb.

A kérdés végleges rendezése végül is sikertelennek bizonyult. Az alábbi kimutatás és összehasonlítás országos problémára utal:

Év	Borsod megye			Zala megye		
	okleveles tanítók száma	képesítetlen fő	%	okleveles tanítók száma	képesítetlen fő	%
1875	-	-	-	366	113	23,6
1879	284	58	16,9	-	-	-
1880	-	-	-	425	95	18,2
1885	320	65	16,8	524	72	12,1
1890	340	38	10,0	-	-	-
1899	-	-	-	642	49	7,6
1900	368	41	10,0	-	-	-
1907	-	-	-	710	22	3,0
1913	489	49	9,1	-	-	-
Magyarország 1893						
	okleveles	képesítetlen	%			
	22 521	2984	11,6			

Végezetül még annyit, hogy a világháború évei alatt a lassan alakuló javulás újlággal teljesen felborult, hiszen a bevonult tanítók helyett otthon maradó lelkészek tömegei kapták meg a tanítás jogát.

3. Az eddig felvázolt két probléma nem véletlenül alakult ki. A nagy szóródás, a tanítói diplomák rendezetlensége mögött a néptanítói bérezés rendkívül alacsony színvonalra és formájának rendezetlensége húzódtott.

A néptanítói bérek Magyarország egészében rendkívül alacsonyak voltak. Egy átlagszámítás szerint a Törv. megjelenésekor az országos átlagbér 208 osztrák értékű Ft volt, amely Zalában és Somogyban 194, Vasban 187, Veszprémben 182 o.é. Ft-ot tett ki évente.

A Törv. ehhez képest progresszívnek tűnik, amikor a 142. §-ban előírták a „tisztos lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül” a

- rendes tanítók 300,
- a segédtanítók 200 Ft-os bérminimumát.

Valóban progresszív volt-e a törvény a maga előírásaival? Ennek eldöntésére az alábbiak végiggondolására hívjuk olvasóinkat!

a) Az évi 300 Ft-os bér még hosszú időn át sok helyen illúzió maradt. Bár a tanfelügyelői kimutatás szerint Borsodban 1876/77-ben 343; 1881/82-ben 379; 1885-ben pedig már 400 o.é. Ft volt az átlagbér, ami tisztos emelkedést és a törvényes minimumot messze meghaladó szintet mutat, figyelembe kell vennünk, hogy

– 1893-ig a tanítói és kántori bérek együtt szerepeltek a díjlevelekben. (Azok tüzetes elemzése pedig bizonyítja, hogy a kántori javadalmazás jóval magasabb volt a tanítóinál. Négyesen pl. 72-28%, Alsóábrányban 80-20% volt a kettő aránya.)

– Itt is óriási különbségek alakultak ki. 1894-ben a tanfelügyelő szerint 31 r. kat., 30 ref., 7 gör. kat., 1 evang. iskolában nem tudták biztosítani a minimálbért. Ugyan mit szólhatunk az ilyen párokhoz?

Miskolc MÁV Áll. Isk. 500 Ft/fő Sály–Latorpuszta 133,51 Ft/fő

Miskolc Községi Isk. 600 Ft/fő Dubicsány 78 Ft/fő.

(Csoda-e, hogy amíg egy-egy jobb állásra 30–50-en is pályáztak, addig másutt évtizedekig nem találtak okleveles tanítót?)

b) A 300 Ft-os minimálbér – bármennyire is hihetetlen – egészen 1893-ig, illetve 1907-ig, azaz negyven éven át gyakorlatilag azonos szinten maradt. Ezen csak némileg javított az 1893. évi XXVI. tc. intézkedése az ötévenkénti évi 50 Ft-os korpótlék bevezetésére. (Az igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy 1868–1895 között egész Európában olyan hihetetlen deflációs folyamatnak lehetünk tanúi, amely kizárja az árak emelkedésének minden lehetőségét. Ugyanakkor a századfordulón megindult a lassú infláció.)

c) A minimálbér előírása nem jelentett automatikusan készpénzt a felekezeti iskolákban, hanem természetbeni és pénzbeli juttatásokat egyaránt. A természetbeni juttatások sok rizikófaktort tartalmaztak:

– a termények ára ingadozott, a 25 éves említett deflációs korszakban pedig nehezen és alacsony áron lehetett értékesíteni a gabonát, élő állatot és állati terméket;

– az illetményföldek terméseredményei az időjárás függvényeként állandóan ingadoztak, így a felekezeti tanítók csak nehezen és változó értékben juthattak készpénzhez.

d) A felekezeti tanítótság talán legnagyobb problémáját azonban a díjlevelekben előírt járandóságok beszedése körül uralkodó zűrzavar okozta! Igaz, törvények garmada írta elő, hogy az illetményeket „a tanító közbenjárása nélkül” az iskolaszéknek, a községi elöljáróságnak kell beszednie és a tanítóknak „kiszolgáltatnia”, efelett pedig 1876-tól a megyei Közigazgatási Bizottság köteles örködni, mégis se szeri se száma a panaszoknak, amelyekkel a sokszor kismiszett és megalázott néptanítók elárastották az illetékeseket. (A törvények: 1868. XXXVIII. tc. 33., 143. §-ai, az 1876. évi XXVIII. tc. az iskolaszékekről, az 1876. évi VI. tc. a közigazgatási bizottságokról, az 1893. évi XXVI. tc. a néptanítók fizetésrendezéséről stb.)

Szinte hihetetlen történetek és tragédiák bontakoztak ki a panaszáradatból. Kúász Géza keresztespüspöki ref. tanító még 1900-ban is azt tette szóvá, hogy terménybeli fizetésének beszédését az iskolaszék megtagadta, vagy Nagy Sándor néptanító Emődről bátorkodott megemlíteni, hogy „...1900. évre még a legjobb módú gazdáktól sem kapott fizetést...” Lakcán Géza tanító panaszából megtudhatjuk, hogy 14 év alatt csaknem teljes kétévi bérének megfelelő hátraléka volt, az előjáróság azonban mindezt behajthatatlannak ítélve egyszerűen törölte a tartozásokat.

Csoda-e, ha ez utóbbi kérvénye végén ez olvasható: „...ingyen vagy fél fizetésért pedig dőre dolognak tartom tanítóskodni...”

És természetesen abban sem volt köszönet, ha a megyei Közigazgatási Bizottság utasította illetékes főszolgabíróját, általa pedig a községi előjáróságot, hogy közadók módjára hajtsa be a hátralékos tartozásokat. Példaértékűnek tartom az alábbi esetet:

1909. febr. 9-én a mezőnyárádi tanító kérvényt adott be a Közigazgatási Bizottsághoz. „Több éve annak – olvasható benne –, hogy a törvény világos intézkedései ellenére nemhogy az én közbejöttöm nélkül lett volna a párbér kezemhez juttatva, de saját szorgalmazásom daczára sem volt semmi eredménye. Ugyanis házrul házra járva ... mindmáig a gondnok szedte össze (a párbért), a ki adott, a ki nem adott azok neveit több éven át a község Előjáróságának adtam át behajtás végett. De az Előjáróság is a legnagyobb szigorúsága mellett sem tudott a hátralékokkal semmire menni...”

48 hátralékos neve volt a kérelem mellett. A főszolgabíró már márc. 19-én jelentette a tanfelügyelőnek: „...a behajtás folyamatban van, a lefoglalt és ki nem váltott zálogtárgyak első árverezése határidejéül márczius 29, második határidőül április 13-ka tüzetvén ki, miért is a behajtás eszközlésére kérek ez év ápr. 20-ig halasztást...”

S ekkor történt valami a faluban. Vajon kérték vagy megfenyegették a tanítót, vagy maga sajnálta meg a lefoglalt tárgyak gazdáit? Az iratok hivatalos és szenttelen sorai erről nem tanúskodnak. A tény viszont az, hogy a tanító ápr. 17-i keltezéssel nyilatkozott: „Tekintetes Községi Előjáróságnak Helyben. Tisztelettel tudatom, hogy párbérhátralék követelésemet elhalasztom ... azért kérem az ellenök folyamatban lévő végrehajtást megszüntetni...”

A főszolgabíró fellélegezhetett, megnyugodva jelentette: „...a mezőnyárádi római katolikus kántortanító párbérhátralék követelésének behajtását beszüntetni kéri...” Az ügy lezárult! Ugyan ki volt itt a vesztes? A tanító, a hátralékos, megszegyenített, tartozó szülők, vagy a magyar közoktatás egésze? Döntse el az olvasó!

Mi zajlott le egy-egy községben? – Erre is találunk választ: Polgári Gáspár ároktői tanító panaszából sok minden kiderül. Az 1910-ben kelt kérvény megdöbbenő sorai szerint „...a párbért magamnak kell szedni, ami igen sok kellemetlenséget okoz és sok veszítéssel jár; mert nemcsak durva kifejezések közt fizetik, de 4–5 hónapon át tart a befizetés, sőt sok hátralékom marad... Minthogy a párbér szedés kimondhatatlan kellemetlenséget okoz – folytatta –, a jövő évben nem fogom senkitől elvenni, annál is inkább, mert két-három egyén annyira felizgatta hűveinket, hogy nincs kilátás arra, hogy tisztességes úton fizessenek, végrehajtás útján szedve pedig nagyon sok hátralék marad, a mi a fizetésem nagy mértékben leszállítja...”

Csak megjegyezni kívánjuk, hogy mindkét ügy jóval az 1907. évi XXVI. és XXVII. törvénycikkek után történt, amelyekben minden addiginál szigorúbban szabályozták a tanítói bérek kifizetésének rendjét!

e) S még hátra van a tanítói lakás teljes problémaköre! A „tisztos lakás” biztosítása már 1868-ban törvényes kötelezettség volt. Dehát ismerve a népiskolák hálózatát, azok állapotát, ugyan mit várhatnánk a tisztos lakások esetében. Bizony, sok helyütt

semmit! Egy 1900-as alispáni jelentésben még mindig 34 elfogadhatatlan nagyságú és minőségű lakásról olvashatunk. Ilyenekről: Szakáld, községi tanítói lakás „...inkább viskó, mint ház, kéménye bedőlt, beázik, az ablakok be vannak tapasztva, szárnyai nem nyithatók... düledez a klozett...” Schandl Dénes mónosbéli tanító lakása még 1914-ben is egy 15 m²-es szobából, egy 8 m²-es konyhából és egy 7,5 m²-es kamarából állt stb.

A nagyobb településeken, ha szolgálati lakás nem volt, lakbérkiegészítés járt. Számos panaszból tudjuk azonban, hogy ezek az összegek – különösen a tízes évek gyorsuló inflációja közepette – már nem fedezték a bérleti díjakat. Mezőkövesden pl. 200 koronás térítést kaptak a tanítók, ott akkor egy kétszobás tisztességes bérlemény a század elején már 400 koronába is került. Miskolc 1911-ben a 2. lakbér csoportba volt sorolva, a tanítók 420 koronás térítésben részesültek, ennyiért ekkor már csak a város külső kerületeiben lehetett lakást bérelni, az iskolák nagy része pedig a belvárosban volt.

Mielőtt a felsorolt problémákból végső következtetéseinket levonnánk, meg kell fontolnunk az alábbiakat is!

Az egyre nagyobb számú állami, községi-társulati iskolai tanítók az átlagosnál magasabb bérüket rendszeresen és pénzben kapták, tehát nem találtak az ismertetett gondok nagy részével. Voltak számosan olyan felekezetek is, amelyek kiemelkedő bért fizettek tanítóiknak (Alsózsolca 600, Diósgyőr r. kat. 500, Sajókeresztúr ref. 500 Ft stb.), és biztosították azok pontos, hiánytalan kifizetését is.

A lakáskérdés folyamatos javulását igazolja, hogy amíg 1885-ben Hídvégi tanfelügyelő a 319 meglévő szolgálati lakásból csupán 217-et talált törvényesen megfelelőnek, addig 1900-ra ez 34-re csökkent. Közben pedig sorra épültek a VKM tervei alapján készült iskolák olyan akkor korszerű lakásokkal, amelyekben még ma is számos kollégánk vagy nyugdíjas pedagógus él.

Összegzés:

Borsod megye (de minden bizonnyal az egész ország) tanítóságának helyzetét, életérzetét, a pedagógiai tevékenységgel kapcsolatos attitűdjét, társadalmi rangját, elfogadottságát alapvetően tehát a pálya teljes presztízsét a pedagógus bérezés tulajdonképp mindig is meglévő alacsony szintje befolyásolta.

Az alacsony szint átlaga mögött meghúzódó további szóródások, továbbá a bérezés egész rendszerének anomáliái a pedagógusok nagy csoportjait sodorták a tisztességes társadalmi lét peremére, míg más rétegei elfogadható kispolgári módon élhették mindennapjaikat.

Befejezésül – talán egy tudományos dolgozat szellemének kevésbé megfelelően – e kétfajta életérzés korabeli megfogalmazását adjuk:

„A legutolsó napszamos is megkapja a maga bérét, mi mint tanítók azonban egy fél évig, sőt huzamosabb ideig nyomorgunk fizetés nélkül. Ilyen állapotok mellett, míg a kereskedő hitelez, csak letudjuk a napokat azon keserű tudattal, hogyha mi a megélhetéshez szükséges cikkeket készpénzzel vennénk – jutányosabb árban kaphatnánk meg.

Szégyenpír fut végig arcunkon, midőn nap-nap mellett megalázva könyörögni kell a hitel meghosszabbításáért. Fizetésünket csak holmi könyöradománynak tartja az iskolaszék, így kegyétől függ kiszolgáltatja-e vagy sem járandóságunkat. Ilyen szomorú, de tiszta valóság ez nálunk...” (Történt mindez Rakacaszenden 1905 körül Gerberi Szilárd és Murin Mihály tanítókkal!)

„Tagadhatatlan, hogy a nemzet napszamosa a tanító helyzete javult, emelkedett. A „rekt. uram” és kántor uram színpadi alakjai ... mindinkább gyérültek és eltűntek... A

helyett művelt, szakképzett, tanult gárda foglalta el az iskola kathedráit, a kik czéltudatosan, okszerűen, a modern pedagógia betűit elevenítő szabályai és módszerei szerint tanítanak és nevelnek jóra való, becsületes polgárokat e hazának...” – írta Schönbrunn Márk miskolci izraelita tanító a Borsodmezei Lapokban 1898. október 25-én, egy, a pedagógusait anyagilag megbecsülő városi iskolafenntartó alkalmazottjaként.

IRODALOM

I. Levéltár

B.-A.-Z. Megyei Levéltár:

1. Borsod megye köz- és kisgyűléseinek jegyzőkönyvei 1868–1876; 1901–1918.
2. Borsod vármegye alispáni iratai 1869–1918.
3. Alispáni jelentés Borsod vármegye 1896. évi állapotáról. Összeállította dr. Tarnay Gyula Miskolc Forster E. Könyvnyomdája 1897.
Ua. 1897–1900. évi állapotokról. Kiadó ua. 1900.
Alispáni jelentés Borsod vármegye 1900. évi állapotáról. Összeállította dr. Tarnay Gyula alispán. Miskolc Forster-Klein és Ludwig Könyvnyomdája 1901. V. Népoktatásügy.
Dr. Tarnay Gyula: Borsod vármegye alispánjának jelentése Borsod vármegyének 1902-ik évi állapotáról. Miskolc. Kiadó ua. 1903. III. Népoktatásügy.
Dr. Tarnay Gyula: Borsod vármegye alispánjának jelentése Borsod vármegyének 1904-ik évi állapotáról. Miskolcz. 1905. Kiadó ua. III. Közoktatásügy.
4. Borsod vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai 1876–1900; 1901–1918.
5. Borsod vármegye királyi tanfelügyelőjének iratai 1900–1918.

Tiszáninneni Református Egyházkerület Levéltára:

1. A Tiszáninneni református egyházkerület közgyűléseinek jegyzőkönyvei: 1869–1900; 1900–1918.
2. A felsőborsodi református egyházmegye közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1869–1871.

Az Egri Római Katolikus Főegyházmegye Levéltára:

Schematizmusok:

Az egri főegyházmegye Római Katolikus NÉP-Iskolái
1876-ban és 1878-ban évszám, kiadó nélkül
1881-ben Eger. Az Érseki Lyceum Nyomdája 1881.
1883-ban Eger. Az Érseki Lyceum Nyomdája 1883.
1884-ben Eger. Az Érseki Lyceum Nyomdája 1884.
1886-ban, 1898-ban és 1899-ben évszám és kiadó nélkül.

II. Törvények, hatályos jogszabályok

1. Hatályos magyar törvények gyűjteménye Magyar Törvénytár I. Köt. 1000–1873. évi Törvénycikkek. Szerk.: dr. Márkus Rezső. Bp. 1912.

2. Ua. II. Kötet. 1874–1880. évi Törvényczikkek.
3. Magyar Törvénytár 1892–1893. évi Törvényczikkek. Bp. 1897.
4. Corpus Iuris Hungarici. A hatályos Magyar Törvények gyűjteménye V. kötet. 1896–1907. Szerk.: dr. Márkus Jenő. Bp. 1912.
5. Ua. VI. kötet. 1908–1910. évi Törvényczikkei. Szerk. Kiadó ua. 1912.
6. Hatályos Magyar Törvények Gyűjteménye Magyar Törvénytár 1913. évi törvényczikkek. Szerk. ua. Bp. 1914.
7. Az 1917. évi Törvények Gyűjteménye. Kiadja a M. Kir. Belügyminisztérium. Bp. 1917.

III. Tanfelügyelői jelentések

1. *Ballagi Károly*: Adalékok Borsod megye Népiskoláinak Történetéhez. Miskolcz. 1885.
2. Tanfelügyelői jelentés Borsod vármegye Népoktatásügyének 1890. évi állapotáról. Beterjeszti Hídvégy Benő kir. tanfelügyelő. Miskolcz. 1891.

IV. Népiskolai évkönyvek, értesítők

1. A Diósgyőri Vas- és Acélgyári Állami Iskola Értesítője az 1888-89; 1889-90; 1890-91, 1891-92, 1892-93-as évekről. Összeállította Laub Sándor igazgató Miskolcz 1890-91-92-93-94.
2. A Miskolczi Községi Elemi Iskolák Értesítője az 1894/95, 1899/1900-as tanévekről. Kiadja az Iskolaszék. Miskolcz 1895, 1900.
3. A Miskolci Állami Népiskolák Értesítője az 1908/1909. és 1909/1910-es évekről. Kiadja a Gondnokság 1909, 1910.

V. Egyéb irodalom és feldolgozások

1. Borsod megyei Általános Tanítóegylet VII. Évkönyve. Szerk.: Kulik Márton Egyleti főjegyző. Kiadja az Egyesület Miskolcz 1899.
2. *Veres István*: Évkönyv az ózdi Gyártelepi Iskola 100 évéről. Kiadja a Gyártelepi Általános Iskola Igazgatósága. Ózd évsz. nélk.
3. Borsod megye. Vármegyei Monográfiák. Szerk.: Csikvári Antal. Kiadja a Vármegyei Szociográfiai Kiadóhivatal Bp. 1939.
4. *Halász Ferenc*: Állami népoktatás. Bp. 1902.
5. *Dr. Kiss Áron*: A magyar népiskolai oktatás története I. Füzet Bp. 1881.
6. *Kotnyek István*: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalai Gyűjtemény 9. Zalaegerszeg 1978.
7. Magyar Statisztikai Közlemények V. Kötet. Magyar Királyi Statisztikai Hivatal Bp. 1893.
8. Magyar Városok Monográfiája Miskolcz. Szerk.: dr. Halmay Béla és Leszih Andor. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal Bp. 1929.
9. Miskolcz város története és egyetemes helyirata IV. Köt. 1800–1910 Miskolcz. 1911.
10. *Dr. Zádor Tibor*: Magyarország első nyolcosztályos elemi iskolájának kialakulása a Diósgyőr Vasgyárban. Debrecen 1964.

VI. Sajtó

1. Borsod-Miskolczi Értésítő 1869–1890.
2. Borsod 1880–1890.
3. Borsodmegyei Lapok 1890–1900; 1901–1907; 1910–1913.
4. Borsodmegyei Tanügy 1908–1914.
5. Ellenzék 1903–1906; 1912. II–V. és XI. évf.
6. Miskolczi Estilap 1913–1916.
7. Miskolci Napló 1915–1916.
8. Néptanítók Lapja 1885, 1879, 1881-82-83-84, 1877.

VOLKSSCHULEN IM KOMITAT BORSOD (1867–1918)

Im Jahre 1996 feiern wir den tausendsten Jahrestag der Gründung der ersten ungarischen Schule. Solche Feiern sind stets der Anlaß, auf die Vergangenheit zurückzublicken, aber auch Ausschau auf die Zukunft zu halten.

In der vorliegenden kurzen Studie wollte der Verfasser Rückschau haltend die Vergangenheit befragen, um zu erfahren, was für ein Bild im Ergebnis steter Forschungen über eine der wichtigsten Fragen der Volksschulbildung innerhalb der Koordinaten von Raum und Zeit einer Region und eines historischen Zeitalters entworfen werden kann. Und zwar geht es hier um die Frage des Aufbaus des Volksschulnetzes und dessen Entwicklung zur Zeit des Dualismus (1868–1918).

Die Wahl des Autors fiel eben auf diesen Zeitabschnitt, weil er ihn als die Epoche ansieht, während der sich die bürgerliche Gesellschaft in Ungarn tatsächlich herausbildete und zu Kräften gelangte. Für das Thema entschied er sich, weil die Volksschule die grundlegende Frage für die bürgerliche Entwicklung darstellt, das A und O aller Modernisierung ist, ohne welche es keinen zeitgemäß denkenden, gebildeten Citoyen gibt. Die jeden betreffende und allgemeinpflichtige Allgemeinbildung hingegen ist unvorstellbar ohne jene Infrastruktur, innerhalb der einer der wichtigsten Sozialisierungsprozesse, nämlich die schulische Bildung und Erziehung, ablaufen. So gelangte er zu dem Thema: Ein kurzer Abriß über den Zustand und die Entwicklung des Volksschulnetzes im Komitat Borsod.

Aus der Studie können folgende Schlußfolgerungen gezogen werden:

Unter Mithilfe des damaligen Kultusministers József Eötvös gemessen am europäischen Maßstab in Ungarn erblickte ein modernes Bildungsgesetz das Licht der Welt, und zwar der Gesetzesartikel XXXVIII. vom Jahre 1868. Der Erfolg der das gesamte Gebiet der Volksbildung umfassenden Regulierung hing davon ab, unter welchen Bedingungen eine Modernisierung ihren Anfang nehmen kann, und ob die Zuständigen alles für ihre Verwirklichung tun.

Zu den wichtigsten Voraussetzungen der Volksbildung zählte man den Zustand der Volksschulen, ihre Anzahl und ihre Entwicklungsmöglichkeiten. Im Komitat Borsod begann die Modernisierung mit einem Netz von wenig Institutionen, deren Qualität sich auf niederem Niveau befand. Daher waren die insgesamt 40 neugeschaffenen Schulen und die 200–250 Schulräume eine entscheidende Voraussetzung dafür, der

vorgeschriebenen Schulpflicht überall Genüge zu leisten. An Volksschulen mangelte es zahlenmäßig wie auch qualitativ sowohl auf dem Lande wie auch in den Städten, so z.B. auch in Miskolc.

Die Erhaltung, Erweiterung und Modernisierung des Volksschulnetzes war Aufgabe der Kostenträger. Zu Beginn des Zeitabschnitts gab es nur kirchliche Träger, ein Pluralismus auf diesem Gebiet trat erst mit den achtziger Jahren ein, wobei die Kirche aber die Dominanz behielt.

Was die Kostenträger angeht, gab es folgende Schultypen: a) konfessionelle, und b) staatliche Schulen, c) Gemeindeschulen und d) Schulen von Vereinigungen sowie e) Privatinstitutionen.

a) Anfangs wurden die Schulen von den Kirchen noch durch die Beiträge ihrer Gemeindeglieder sowie durch die Nutzung anderer Einkünfte der Kirche finanziert. Später sicherte der Staat aufgrund der Verarmung der Kirchen in immer stärkerem Maße staatliche Zuschüsse für den ungestörten Betrieb der Schulen.

b) Der Staat übernahm nicht in erster Linie die Schaffung von Schulen, sondern baute vielmehr ein System zur staatlichen Unterstützung der vorhandenen Schulen aus. Daher blieb die Zahl staatlicher Schulen relativ niedrig. Zu Schulgründungen kam es nur in unausweichbaren Konkurrenzsituationen. Die großen staatlichen Schulen waren beispielgebend.

c) Die Gemeindeverwaltungen durften 5% der Gemeindesteuern für Bildungszwecke in ihrer Siedlung verwenden. Auch hier bedeutete dies nicht die Schaffung neuer Schulen für die Gemeinden, sondern in erster Linie eine Unterstützung der Träger schon vorhandener Institutionen in finanziellen Schwierigkeiten. Erst in letzter Instanz wurden neue Gemeindeschulen geschaffen (Miskolc), wobei auch in diesem Falle die Möglichkeiten eines Zusammenwirkens mit staatlichen Stützen und anderen Trägern genutzt wurden.

d) Schulen von Vereinigungen wurden von den Firmen der Region mit großem oder mittlerem Kapital gegründet, um die Schulbildung der Kinder der bei ihnen beschäftigten Arbeiter zu unterstützen. In ihrer reinen Form waren Schulen dieser Art nur selten anzutreffen, weitaus häufiger wurden sie vom Staat und von den Gemeinden gemeinsam getragen. Diese großen Vereinigungsschulen hatten ein hohes Niveau.

e) Die Privatschulen spielten keine besondere Rolle, gegen Ende der Epoche waren sie aus dem allgemeinen Bildungswesen völlig verschwunden.

Zusammenfassend darf festgestellt werden, daß die Verwaltungen, die Träger, die Einwohnerschaft, der Staatshaushalt sowie die Selbstverwaltungen, die an der allgemeinen Bildung im Komitat interessiert waren, im Ergebnis der Kraftanstrengungen zum Ende der Epoche hin ein Schulnetz ihr eigen nennen durften, das imstande war, die Vorschriften der die allgemeine Bildung regulierenden Gesetze und Verordnungen zu realisieren. Die sich im Anschluß hieran entfaltende inhaltliche sowie qualitative Entwicklung wurde in ihrem Weg durch den ersten Weltkrieg jedoch tragisch unterbrochen und zurückgeworfen.

Ebenso unentbehrlich und wichtig wie das Vorhandensein einer materiellen Infrastruktur in der allgemeinen Bildung ist auch die Tatsache, daß hier Menschen tätig sein müssen, die eine hohe Ausbildung besitzen und ihr Handwerk ausgezeichnet verstehen. So wird im zweiten Teil der Studie naturgemäß auf den Problembereich der Volksschullehrer eingegangen.

Hierzu ein paar Anmerkungen. Die Anzahl an Volksschullehrern paßte sich im Komitat Borsod dem zahlenmäßigen Anstieg von Schülern der Volksschulklassen relativ

gut an. Sie wurde den Gesetzesvorschriften gerecht und wies auch im Landesmaßstab keine negativen Unterschiede auf. Seit der Jahrhundertwende waren immer mehr Frauen in diesem Beruf anzutreffen. Diese Tendenz verstärkte sich mit dem Weltkrieg nur noch mehr.

Das Leben der Lehrerschaft und ihre pädagogische Tätigkeit wurden durch das Gehaltsniveau bzw. dessen Fragwürdigkeit nur allzu stark beeinflusst. So gelang es selbst innerhalb von 50 Jahren nicht, einerseits dem unglaublichen Andrang auf bestimmte Lehrerstellen ein Ende zu setzen und andererseits die Einstellung von nicht ausgebildeten Lehrkräften einzuschränken.

Über den gesamten Zeitraum hinweg blieb die Entlohnung der Lehrer sehr gering. Daß die Art und Weise der Entlohnung nicht geregelt war, bekamen vor allem die Lehrer auf dem Lande sowie die Lehrer an konfessionellen Schulen schmerzhaft zu spüren.

Die Pädagogen an den staatlichen, den Gemeinde- und Vereinigungsschulen sowie an den städtischen Schulen wurden bar entlohnt und konnten somit ihrer Tätigkeit unter sichereren finanziellen Bedingungen nachgehen.

Béla Lénárt